

H. TÓTH IMRE

Szent Gellért és az orthodoxia

Mielőtt a címben említett kérdés vizsgálatát elkezdeném, két bevezető megjegyzést szeretnék tenni.

1. E sorok írója szlavista, akit elsősorban az ósláv nyelv, irodalom és kultúra emlékei érdekelnek. Joggal vetődhet fel a kérdés, mi köze lehet egy szlavistának Szent Gellért életének és tevékenységének kutatásához. A válasz egyszerű: Konstantin-Cirill és Metód életművének legfontosabb teljesítménye a szláv írásbeliség megteremtése és a szláv liturgikus nyelv elterjesztése volt. Hatásuk közvetve érvényesült azon a területeken, ahol szláv nyelvű, bizánci rítusú szlávok (bolgár-szlávok) éltek. Ilyen szlávok jelenléte bizonyítható Ajtony domíniumainak nagy részéről, amely később a marosvári (csanádi) püspökségbe tagolódott be. S így nem kerülhető meg az a kérdés, hogyan tekintett az első marosvári püspök a püspöksége területén található szláv liturgiára (illetve annak nyomaira) és az ortodoxiára általában.

2. Áttekintésünkben nem térünk ki Szent Gellért teológiai megnyilvánulásaira és ezeknek az ortodoxiával való kapcsolataira, mert ez a terület nem tartozik a szlavisztika kompetenciájába. E tekintetben a szakirodalomra (Karácsony J., G. Szilagi, Fencsik I. J., Szegfű L. műveire) utalhatjuk az érdeklődőket.

Ajtony, akinek birtokai a Körös-Maros köztől az Al-Dunáig, ill. a Tiszától az Erdélyi-középhegységig húzódó területen feküdtek, a Nagyobbik Gellért-legenda elmondása szerint Viddinben megkeresztelkedett a görögök rítusa szerint („secundum ritum Grecorum”). Ez nemcsak úgy érthető, hogy a keresztelés az ortodox, bizánci rítus szerint ment végbe, de maga a görög egyház keresztelte meg. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyar főúr megkeresztelésére 1002 után került sor, amikor Viddin ismét bizánci uralom alatt állott és a konstantinápolyi pátriárka jurisdikciója alá tartozott, sőt, a viddini püspöknek a bizánci egyházban kitüntetett helye volt. Ajtony viddini megkeresztelkedése egyúttal politikai aktus is volt, amelynek következtében hatalma a bizánci segítséggel megerősödött. Erre utal a legenda azzal

a megjegyzéssel, hogy a marosvári vezér hatalmát a görögöktől kapta („Accepit potestatem a Grecis...”).

Megkeresztelkedése után – bizánci szokás szerint – görög térítők (papok, szerzetesek) kíséretében tért vissza birtokai székhelyére, Marosvárra. Itt Keresztelő Szent János tiszteletére kolostort emelt, ahová a kíséretében jött, vagy a később érkezett ortodox szerzeteseket letelepítette. Így Marosvár görög egyházi és kulturális központtá vált. A kolostor élén bizánci igumen állott, aki a konstantinápolyi rítus szerint végezte teendőit („iuxta ordinem et ritum istorum”). Van olyan vélemény, hogy a marosvári görög kolostorban szláv szerzetesek is voltak, akik szláv nyelven végezték a liturgikus cselekményeket. Erre a lehetőségre Melich János hívta fel a figyelmet. Az említett hipotézis felállítását az tette lehetővé, hogy Ajtony birtokain szláv nyelvű lakosság is élt. Erről tanúskodnak a szláv eredetű helynevek. Ilyenek a *Morotva*, *Polatpuszta*, *Rohonc*, *Kenéz* és *Kanizsa*, *Velnök* toponímák. E szláv települések fennmaradtak a XI. század elején is. A Kanizsa–Kenéz típusú helynevek kétségtelenül délszláv eredetre vallanak. Legkézenfekvőbb az a feltevés, hogy Erdélyhez hasonlóan ez a lakosság is bolgár-szláv jellegű. Megengedhető az, hogy a bolgár-szláv lakosság között a liturgia nyelve ószláv/egyházi szláv volt. Bolgár-szlávok szolgáltak Ajtony seregében is, akik 1018 után kerestek Marosvárott menedéket, miután II. Baszileiosz meghódította az ochridi bolgár fejedelemséget. Feltevésünket erről a bolgár-szláv jelenlétről Békés és Békéscsaba régészeti anyaga is dokumentálja.

A szláv liturgia meglétéről tanúskodik – meggyőződésünk szerint – Gellértnek Marosvárott írott *Deliberatio* című művének egy utalása. A *Deliberatio* elmélkedés-füzér Dániel próféta könyvének hat verséről. Ennek egyik helyén a következőket olvashatjuk: „Egyeseknek ugyanis, ha jól értelmezem, az a szándékuk, hogy a metodianisták segítségével az egyház ereje és tekintélye minálunk az eretnekek kénye-kedve szerint végül teljesen meggyengüljön” (Karácsonyi Béla és Szegfű László fordítása). A szakirodalomban több nézet terjedt el arra vonatkozólag kik is a „methodianisták”. A *Deliberatiót* kiadó Batthyány Ignác nem tudta kielégítően magyarázni ezt a helyet. 1910-ben D. G. Morin fran-

cia tudós vetette fel azt a megoldási javaslatot, hogy a „methodianisták” Szent Konstantin-Cirill és Metód tanítványai voltak, akik a liturgikus cselekményeket ószláv nyelven végezték a bolgár-szlávok között. Erre a ténykedésükre az adott jogot, hogy VIII. János engedélyezte Metódnak és tanítványainak a szláv liturgia ill. a szláv nyelvű könyvek használatát a szlávok (morvák) között. Morin megoldását elfogadta és továbbfejlesztette Szegfű László professor is.

Az idézett helyből ugyan kiderül, hogy a „methodianisták” ugyan nem eretnekek, de népnyelvű liturgiát és igehirdetést az eretnekek felhasználhatják az egyház tekintélyének a lerombolására. Úgy tűnik Gellért nem a „methodianisták” hitelveit, hanem a térítési és pasztorációs gyakorlatát kifogásolta.

1030 után Gellért marosvári püspökként áttelepítette a görög szerzeteseket a Csanád által alapított oroszlámosi monostorba, ahol tovább folytatták tevékenységüket mindaddig, míg a görög kolostorok a Benedek-rend kezére nem kerültek. Itt jegyezzük meg, hogy az egykori Ajtony-domínium területéről ismerjük egy olyan kolostor romjait, amely a hagyomány szerint szláv rítusú volt. Mindez megengedi, hogy a „methodianistákban” a szláv liturgia követőit lássuk.

A marosvári görög szerzetesek kitelepítését az tette szükségessé, hogy a püspöknek szüksége volt a kolostor épületére székhelye megszervezéséhez. A Szent György-katedrális, ill. a Szent Szűz tiszteletére épített kolostor elkészültéig nem volt megfelelő hely sokoldalú teendői gyakorlására. Nem olvashatunk a forrásokban arról, hogy Gellért korlátozta volna a görög vagy szláv szerzeteseket tevékenységükben, bár a „methodianisták” gyakorlatát elítélte, nem üldözte őket sem.

Az ortodox kolostorok működéséhez 20-26 kódexre volt szükség. Feltehetően ez a kéziratos irodalom a marosvári görög barátoknak is a rendelkezésére állott. Itt talált rá Gellért a titokzatos *Dionisziosz Areopagita* műveire is, amelyekből gazdagon meríthetett a *Deliberatio* megírásánál. Dionisziosz Areopagita neve szorosan kapcsolódik a bizánci keresztény platonizmus újraéledéséhez. A *Deliberatio* misztikus elemeiben fellelhető Dionisziosz Areopagita tanítása az Istenhez való felemelkedésről, a megtisztulásról, a megvilágosodásról, amelyet Gel-

lért is elfogadott. A bizánci ortodoxia hatására vall *Epiphanosz* eretnekségről írott művének felhasználása a Deliberációban. Idesorolható az Isten neveiről való fejtegetés is. Párhuzamként említjük meg, hogy e gondolatok megtalálhatók – több kevesebb megfeleléssel – Szent Konstantinnál is. Itt csak az Istenhez emelkedés ill. az Istenhez való hasonlóság gondolatát emeljük ki kettejük nézeteinek keresztény platonikus hagyományából.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy Gellért személyében nemcsak az első magyarországi író, filozófust, teológust tiszteljük, de a kritikus gondolkodót, aki az ortodoxiából átvette mindazt, amit a kor megengedhetőnek tartott. Így Kelet és Nyugat közötti szellemi közvetítő szerepe kétségtelen.

Irodalom

Karácsonyi János: *Szent Gellért csanádi püspök élete*. Bp., 1887.

Kristó Gyula: Turcic–Bulgarian–Hungarian Relatives (VI.–XI. Centuries). In: *Studia Turco-Hungarica*. 5. 1981, 129–131. p.

Szegfű László: *Az Ajtony-monda*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef nominatae. Acta Historica XL. 1972, 3–30. p.

Szegfű László: *Eretnekség és tirannizmus*. Irodalomtörténeti Közlemények. 72. 1968, 501–515. p.